

Kap 12 : Svenskt eftermäle (IV) – ”Allenastyret”.

I samband med statskuppen 1809 antogs en ny författning. Eftersom den 1809-1974 reviderades inte mindre än 389 gånger, är det svårt att uttala sig generellt om aktstycket. Merparten revideringar avsåg Kungl Majt:s kansli (≈regeringskansliet). Eftersom riksdagen bara sammanträdde vart 5:e år, hade den både en beredande, beslutande, godkännande & verkställande funktion. Konfliktpunkten var att riket under tiden som riksdagen var ajournerad måste styras på ett effektivt sätt, men utan att ge kungen för stora befogenheter. Särskilt liberalerna har i efterskott retat sig på Jean Bernadottes ”allenastyre”. Alternativet hade varit att arvodera riksdagsledamöterna, så att de var på plats hela mandattiden, men det blev inte aktuellt förrän efter författningsreformen 1865/66.

Avsnitten nedan beskriver förhållandena vid Karl Johans trontillträde 1818.

*

§§ 1-10. Vardagspolitiken

Kungen fattar alla beslut. Han är straffrättsligt immun men styr under lagarna. Till sin hjälp har han nio statsråd: hovkanslern (kanslichefen med ansvar för tryckfrihets-frågor m m), en justitieminister (som även är ledamot av högsta domstolen), en utrikesminister & sex statsråd utan portfölj. Fyra stats-sekreterare (≈departements-chefer) adjungeras i mån av behov. De fyras ansvarsområden är: (1) Land- & sjö-försvaret. (2) Jord- & bergsbruk. (3) Finansiering, handel & småindustri. (4) Kyrko- & skolfrågor, fattigvård m m. I civila statsrådet (≈konseljen) beslutas alla ärenden utom försvaret & utrikespolitiken (=minister- & kommandomål).

Ärendena förbereddes i den Allmänna beredningen (fyra frälse + fyra ofrälse ledamöter valda av kungen, med en statssekreterare som föredragande). Ledamöterna kunde variera, men från den 26 mars 1816 ingick statsråd, som således fick möjlighet att sätta sig in i ärenden utanför deras normala kompetensområden.

De närvarande statsråden + statssekreterarna (=rådgivarna) var juridiskt (om än inte politiskt) ansvariga inför riksdagen för sin sanktion i konseljen av kungens beslut. Om kungens beslut stred mot lagarna kunde rådgivarna, om de sanktionerat beslutet, ställas inför riks rätt, s k ministeransvar.

*

Riksrätten

I efterhand kan konstateras att riksrättsförfarandet, ”storsläggan”, i sin blandning av juridik, politik, jäv, avsaknad av praxis & dåligt dokumenterade konseljbeslut var svår att tillämpa. Den användes fem gånger 1818-54 & sedan aldrig mer. Jag radar riksrätterna kronologiskt:

1818: Överståthållaren i Stockholm m m, O Rudolph Cederström, som det tycks för att etablera praxis & för en ackumulering av gamla synder under Karl Johans kronprinstid. Cederström friades dock. Som det tycks efter påtryckningar från Karl Johan.

1823: Statssekreteraren för krigsärenden m m Bernhard Christoffer Qviding, som sanktionerat ett beslut att omdisponera ej använda medel. Även Qviding friades.

1834-35: Statssekreteraren för finansärenden Carl David Skogman & övriga närvarande statsråd åtalades för att ha sanktionerat ett lån till hypotekskassan som riksdagen avslagit. Skogman fälldes.

1840-42: Samtliga statsråd som sanktionerat 1838 års Jude-emancipation, sammanlagt 17 personer, åtalades men frikändes efter segslitna förhandlingar.

1854: Samtliga statsråd åtalades för sin sanktion av inte mindre än 54 olagliga beslut om omdisponering av skattemedel, men ingen fälldes.

Utgången av de fem riksrätterna får tolkas som att riksdagen i stort sett godkände Karl XIV Johan's & Oskar I:s riksstyre & val av rådgivare, även om den gärna sett en högre grad av självständighet hos rådgivarna.

*

Ja-herrarna

De sex statsråden utan portfölj + fyra statssekreterare hade en obehaglig mellanställning kung-statsråd|statssekreterare-riksdag. Utnämningarna skulle vara baserade på kompetens, ”kunnige, erfarne, redlige och allmänt aktade infödde Swenske Frelse- eller Ofrelse-Män af den rena Ewangeliska Läran”, men lojalitet tycks ha varit ett lika viktigt kriterium. Jag exemplifierar med valet av överste Carl Henrik Gyllenhaal till statsråd:

G:s meriter som ämbetsman och hans erfarenhet av riksdagsarbete ansågs knappa, när han kallades till statsråd, men på hans lojalitet mot kungen tvivlade ingen. Han blev i oppositionens tidningar utpekad som en okunnig »jaherre». Dardel citerar som karaktäristiskt för G:s följsamhet ett yttrande, som denne skulle ha fällt vid ett regeringssammanträde: »Mina herrar, den enda lag, som jag erkänner, är min konungs vilja».¹

Det är omöjligt att i efterhand rekonstruera de enskilda statsrådets kompetens & integritet. Flera av dem som August von Hartmansdorff & Carl David Skogman har ett gott eftermäle, andra har skåpats ut som gunstlingar & hållningslösa mähän. Till medgörligheten bidrog förmodligen att de var anställda på tills vidare förordnanden & när som helst kunde avskedas. De såg sig som ämbetsmän snarare än politiker, med främsta uppgift att godkänna juridiken, inte att polemisera med »chefen». Den information som finns är att merparten dessutom, p g a sin haltande franska, hade svårt att hävda sig i diskussionerna. Karl Johan hjälpte inte upp situationen. Så länge han vann diskussionerna i konseljen var det högt i tak, men upprepad kontrasigneringsvägran ledde till avsked. Personalomsättningen var stor.

Ärendena föredrogs tre gånger: i statsrådsberedningen (med omväxlande kronprins Oscar & justitieministern som ordförande), inför Karl Johan enskilt & slutligen i statsrådet (konseljen). Systemet fungerade dåligt (=gav Karl Johan stort inflytande) eftersom i början (under Allmänna beredningen) ingen var insatt i de övrigas ärenden, men hade trots det samma ansvar. Mot slutet av Karl Johans regering förekom ofta protester när han i konseljen körde

¹ Franzén 1967.

över statsrådsberedningens rekommendationer. Det mest kända exemplet är från 1830 när samtliga statsråd hotade avgå om han inte slutade med sina valutaoperationer. Eftersom Karl Johan inte kunde ersätta sina statsråd *en masse* fick han den gången ge sig. En långdragen diskussion ledde 1840 fram till en departementsreform där alla statsråden fick egna ansvarsområden.

Statsråden kom såväl ”inne-” som ”utifrån”. När de väl förordnats måste de dock klippa sina eventuella band till riksdagen. De fick inte sitta i utskotten & inte heller samarbeta med varandra. Separationen statsråd-statsråd-riksdag skulle göra att all organiserad opposition kvävdes i linda. Som Karl Johan brukade uttrycka det ”opposition, c'est conspiracy”.

*

Utnämningmakten

Karl Johan utnämnde även högra tjänstemän med fullmakt, d v s oavsättliga tjänstemän som professorer, generaldirektörer, höga officerare, o s v. Det som mest låtit tala om sig är att han skulle ha favoriserat adeln på de övriga ståndens bekostnad, vilket han gjorde, men eftersom adeln bara utgjorde 0.39 procent av befolkningen var det svårt att fylla statens behov den vägen. ”Adelsväldet” var koncentrerat till militären, diplomatkåren & de högre tjänsterna.

Höjer har ägnat några sidor åt Karl Johans agerande:² Adelns företrädare till ämbeten hade visserligen avskaffats redan 1789, men effekten dröjde. I kansliet sjönk proportionen frälse långsamt från 50 procent 1810 till 33 procent 1840. Enstaka ofrälse släpptes fram för att dämpa den liberala kritiken. Någon beredning av personalärenden tycks inte ha existerat: ”Högre utnämningar avgjordes helt av Carl Johan själv, gärna på hans egen föredragning, stundom alldeles överrumplande för statsrådets ledamöter.” Förmodligen hade kandidaterna presenterat sig eller rekommenderats på någon av Karl Johans många privata audienser. Protester från rådgivarna var vanliga, men i regel verkningslösa.

*

”Bernadotte-diskursen”

Det vanligaste sättet att beskriva Bernadottedynastin är att den började stort men snabbt tappade i inflytande. Av tradition brukar nedgången dateras till 1866 års regeringsform & 1918 års systemskifte, men det var en kontinuerlig process. Karl XIV Johan blev känd genom sin utrikespolitik, Oscar I genom sina reformer. De senare regenterna kom allt mer att ägna sig åt sidoaktiviteter: Som kronprinsar gjorde de sig kända som filantroper-samhällsmedborgare-militärer, konstnärer-mecenater-samlare & sportmän-jägare-naturvårdare. Som kungar fick de i allt större utsträckning ägna sig åt representation, familjepolitik & att motivera sin existens.

Karl XVI Johan har i efterskott fått mycket beröm för att ha lyckats ”fylla ämbetet” med vilket uppenbarligen menas att genom sitt allenastyre lyckades framstå som en trovärdig motpol till riksdagen. Alla hans efterföljare uppfattas som kraftlösa halvfigurer. Bernadotte-diskursen (=det som anses värt att uppmärksamma) är helt vinklad till Karl Johans fördel:

- Den statsvetenskapliga diskursen = hans politiska roll utifrån 1809 års grundlag.

² Höjer 1960: ss. 306-310.

- Den historiska diskursen = hans kronprinstid 1810-1818.
- Den sociologiska diskursen = hans relation till samtiden.
- Den biografiska diskursen = hans franska karriär.
- Den monarkistiska diskursen = hans betydelse för neutraliteten, kulturlivet & industrialiseringen.
- Den republikanska diskursen = att han stått i vägen för folkstyret.
- Den postmoderna mediediskursen = hans roll som nationssymbol.

Detta låter ju anslående, men Norstedts svenska historia del 5 ignorerar honom. Det är också en fråga om vad som menas. I jämförelse med den sjuklige Karl XIII måste vem som helst framstå som kraftfull.